

BARBARA SZORDYKOWSKA

LEO MECHELIN (1839–1914). Z DZIEJÓW STOSUNKÓW
ROSYJSKO-FIŃSKICH NA PRZEŁOMIE XIX I XX W.

Leo Mechelin — wybitna postać fińskiego życia politycznego i społecznego drugiej poł. XIX – początku XX stulecia, twórca i założyciel pierwszej w dziejach Finlandii Partii Liberalnej, wybitny przywódca opozycji fińskiej w walce o prawa Finlandii do autonomii, był obok Johana Vilhelma Snellmana tym, którego nazwisko przywoływano najczęściej, podejmując próby bodaj najogólniejszych rozważań z zakresu szeroko rozumianej problematyki początków i rozwoju fińskiego ruchu narodowego w XIX wieku, analiz nad genezą fińskiego życia politycznego czy kwestii niezwykle ważnej — relacji rosyjsko-fińskich. Stosunkowo najnowszą pracą zbiorową dotyczącą Mechelina jest opracowanie Bonsdorffa oraz Holmqvista¹, powstałe przy współpracy z muzeum miasta Helsinek. Wcześniejsze opracowania to te pochodzące jeszcze z początków XX wieku, m.in. T. Reina² czy bodaj najbardziej interesujące i wszechstronne opracowanie Nordenstrenga, będące próbą ukazania sylwetki Mechelina jako działacza politycznego Finlandii³. Nietrudno jednak zauważyć, iż postaci Mechelina w najnowszej historiografii fińskiej nie poświęcono nie tylko znaczącej ilości publikacji naukowych (jest ich przecież zaledwie kilka), ale generalnie można mówić o zadziwiającej wręcz nieobecności tego wybitnego człowieka w badaniach historycznych. Poza nielicznymi więc, bardzo ogólnymi i nierzadko tendencyjnymi rozważaniami o Mechelinie (uwaga ta odnosi się do rosyjskiej publicystyki politycznej, a także rosyjskich polemik prasowych, zamieszczanych niezwykle często w drugiej poł. XIX – pocz. XX w., szczególnie w prawicowej prasie rosyjskiej), mamy do czynienia z sytuacją, gdy stopniowe poznanie różnych pól działalności Mechelina dokonywać się musi z konieczności przez pryzmat publikacji odległych w czasie, pochodzących z drugiej poł. XIX w. oraz pocz. XX stulecia, a będących różnej proweniencji — są to zarówno rosyjskie materiały prasowe, jak i niezwykle cenne materiały archiwalne, zgromadzone w odrębnej kolekcji Leo Mechelina w Państwowym Archiwum w Helsinkach (Valtion Arkisto — VA)⁴.

¹ G. Bonsdorff, N. Holmqvist, *Leo Mechelin 1939–1914: Helsingin herra, valtiollinen vaikuttaja ja Suomikuvan luoja*, Helsinki 1989, s. 179.

² T. Rein, *Leo Mechelin*, Helsinki 1915, s. 237.

³ S. Nordenstreng, *Leo Mechelin: hans statsmannagarning och politiska personlighet*, Helsingfors 1936, s. 509, oraz druga część tejże pracy, tego samego autora oraz pod tym samym tytułem, wydana również w Helsinkach w roku 1937 i licząca stron 583.

⁴ Zasoby archiwalne zawierają niezwykle cenną dokumentację działalności politycznej Mechelina, korespondencję wymienionego z wieloma najznakomitszymi postaciami życia politycznego Finlandii tego okresu, materiały odnoszące się do działalności Mechelina na stanowisku senatorskim w różnych okresach min. za lata 1882–1890 oraz 1905–1908 i wiele innych bezcennych źródeł do poznania aktywności politycznej Mechelina. VA (Archiwum Państwowe), Helsinki, Leo Mechelin collection.

Warto więc tytułem wstępu zaznaczyć jedynie, iż wszelkie informacje o Mechelinie pojawiały się w kontekstach dyskusji o problemach węzłowych dla określenia podstaw relacji rosyjsko-fińskich na przełomie XIX i XX w. Działania władz rosyjskich w odniesieniu do Finlandii w końcu XIX wieku nabrały charakteru zdecydowanie rusyfikatorskiego i unifikacyjnego, czego dowodem były konkretne kroki Rosji na drodze ku likwidacji podstaw autonomii fińskiej. W zmaganiach o zachowanie odrębności prawno-politycznej Finlandii względem Rosji walczył Mechelin, korzystając z możliwości wywierania realnego wpływu politycznego na kierunek działalności fińskich instytucji politycznych, w których pracował jako senator, działacz kulturalny, wreszcie profesor prawa i wykładowca na Uniwersytecie Aleksandra w Helsinkach⁵.

24 listopada 1839 roku w miejscowości Fredrikshamn (fiń. Hamina) urodził się Leopold Henrik Stanislaus Mechelin. Ojciec jego — Gustaf Henrik Mechelin — doktor filozofii, późniejszy radca państwowy, uczył początkowo w szkole kadetów, jego żona zaś — matka Leopolda, Amanda Gustava z domu Sagulin, wcześniej była zamężna z sędzią G. J. Costianderem. Z tego związku matki Leo Mechelin miał dwóch przyrodnich braci — Roberta oraz Torstena Costiandera. Atmosfera panująca w domu sprzyjała nauce, stąd we wczesnym dzieciństwie (co pozostawało zresztą w zgodzie z wymogami epoki), uczono dzieci języków obcych. Matka uczyła chłopców języka francuskiego, ojciec rosyjskiego, szwedzki oraz niemiecki używany był na co dzień w domu Leopolda. Stąd jako chłopiec Leo władał pięcioma językami obcymi — co zresztą wydatnie pomogło mu w późniejszej karierze państwowej. Postępy w nauce czynił wyraźne, uczył się (na co wskazują źródła o Mechelinie) i rozwijał bardzo szybko. W wieku piętnastu lat wydawał się dla otoczenia nieomal pełnoletnim człowiekiem. Jako siedemnastoletni młodzieniec zdał egzaminy na Uniwersytet Helsiński, 4 lutego 1856 roku zaś obronił pracę z zakresu historii. W maju roku 1860 Mechelin ukończył pracę kandydacką z zakresu estetyki i literatury najnowszej, otrzymując jednocześnie tytuł i stopień magistra w zakresie historii, języka fińskiego i filozofii. W okresie swoich studiów poznał — później znaczące — postaci fińskiego życia publicznego i społecznego m.in. Karla Collana, Augusta Schaumana, Roberta Lagerborga, C. C. Estlandera, Roberta Montgomery'ego, braci Chydenius. Żoną Mechelina została Aleksandra Elisabetha Lindrot, z którego to związku Mechelin miał tylko jedno dziecko — córkę Almę Cecilie, nazywaną powszechnie Cely⁶.

Młodość Mechelina przypadła na czas istotny dla kraju. Finlandia wkraczała w burzliwy okres przebudzenia narodowego, w którym to czasie niezwykle rolę do odegrania miały te postaci, które tworzyły niejako podstawy późniejszego życia politycznego, w szczególności zaś nowych, całkowicie jeszcze nieznanych w Finlandii norm konstytucyjnych. Jak trudne to było zadanie, łatwo zgadnąć, wzięwszy pod uwagę stan politycznej zależności Finlandii od Rosji (po 1809 roku), wprowadzie opartej na podstawach autonomii, jednakże w okresie nas interesującym skutecznie Finom ograniczanej. W politycznych orientacjach, jakie wykryły się w Finlandii w okresie narodowego przebudzenia — powstanie znanych w literaturze przedmiotu stronnictw fenomenów i szwedomanów, Mechelin był postacią niezwiązaną, jak twierdzi jeden

⁵ Studium na temat rusyfikatorskich i unifikacyjnych działań Rosji wobec Finlandii na przeł. XIX–XX w. Patrz: B. Szordykowska, *Finlandia w polityce caratu w latach 1899–1914. Problemy rusyfikacji i unifikacji*, Gdańsk 1994.

⁶ Artykuł napisany przez Teklę Hultin i zamieszczony w kolekcji Mechelina zat. „Leo Mechelin. Muutamia ääripiirteitä”, s. 6. Patrz VA, Helsinki, Leo Mechelin collection.

z piszących o nim Szwedów, Johan Hedengren, na łamach szwedzkiego czasopisma „Ord och Bild”⁷, z żadną wymienioną orientacją. „Mechelin — jeden z nielicznych, którzy nie należą ni do szwedomanów ni do fennomanów, w tym znaczeniu, jakie nadawano tym słowom w okresie walki o język”⁸.

Działalność polityczną Mechelin rozpoczął w 1867 roku, uczestnicząc po raz pierwszy w posiedzeniu sejmu fińskiego i otrzymując stanowisko sekretarza. Na owym sejmie przyjęto ustawę istotną dla kierunku działań fińskiej opozycji, zmierzającej w owym czasie do ustalenia, albo raczej przywrócenia zasad dających Finom realny wpływ na sferę działalności budżetowej w Księstwie Finlandzkim. W owym czasie chodziło praktycznie o budowę linii kolejowej do Petersburga. Podkreślmy też, iż wcześniej dokonało się istotne zwycięstwo Finów, wyrażające się w przywróceniu działalności sejmów fińskich, niezwoływanych praktycznie w pierwszej poł. XIX w. Miało to miejsce w 1863 roku. Okres poprzedzający rok 1863 to czas, gdy młody Mechelin uczestniczył aktywnie w działaniach na rzecz zwołania owego sejmu. W roku 1858 miało miejsce święto akademickie, w którym uczestniczył ówczesny rektor Uniwersytetu F. L. Szauman. Wówczas została też publicznie wyrażona wola zwołania sejmu, co — wedle opinii Hedengrena — miało istotny wpływ na późniejsze poglądy Mechelina⁹. Na kolejnym sejmie, zwołanym już zgodnie z zasadami nowej ustawy sejmowej, Mechelin liczący lat 32 zajął miejsce pośród czterech przedstawicieli stanu miejskiego stolicy¹⁰. W okresie późniejszym, gdy wypracowywano podstawy nowej ustawy wojskowej dla Księstwa Finlandzkiego (chodzi o ustawę z 1878 roku), Mechelin reprezentował już inne stany — wówczas należał już do stanu rycerskiego i ziemiaństwa. Wyniesienie Mechelina do stanu ziemskiego było następstwem roli, jaką odegrał podczas przyjmowania cara Aleksandra II w 1876 roku na wystawie prezentującej fiński przemysł¹¹. Kwestia nowej ustawy wojskowej dla Księstwa Finlandzkiego 1878 roku, mająca kluczowe znaczenie dla Finlandii w owym czasie, była rozwiązana zgodnie z założeniami fińskimi. Przypomnijmy, iż sprawa reform wojskowych nie była w owym czasie postrzegana jako kwestia z gatunku problemów czysto wewnętrznych Księstwa. Dotyczyła generalnych relacji rosyjsko-fińskich. Ustalenie podstaw pełnienia przez Finów służby wojskowej na zasadach autonomii sił zbrojnych fińskich, bez prawa ich wykorzystywania poza granicami Księstwa, było istotną sprawą, ponieważ zasady te, najogólniej mówiąc, potwierdzały z punktu widzenia Finów istotę ich autonomii. W artykule traktującym o Mechelinie wszystkich szczegółów nie sposób przytoczyć, gdyż problem sił wojskowych Księstwa zaprzętał w owym czasie nie tylko uwagę Finów, w tym Mechelina. Dla Rosjan był argumentem, szczególnie dla prawicowej części społeczeństwa rosyjskiego, by owe zasady autonomii ukrócić. Stało się to w 1899 roku po wydaniu Manifestu Lutowego, którego wykonawcą był nowy generał-gubernator Finlandii — Michał Bobrikow, zapowiadający we wskazanym dokumencie konieczność reorganizacji także systemu wojskowego Finlandii pod kątem potrzeb rosyjskich¹². Aktem prawnym w tym zakresie,

⁷ Tłumaczenie na język rosyjski wspomnianego artykułu zamieszczono w rosyjskiej, skrajnie prawicowej gazecie „Okrainy Rossii” [Sankt Peterburg], 1908.

⁸ J. Hedengren, *Leo Mechelin. Biograficzeskij очерk*, Sankt Peterburg 1908, s. 2.

⁹ Tamże.

¹⁰ Tamże, s. 3.

¹¹ Tamże.

¹² Obszerna literatura przedmiotu, dotycząca problematyki ustawy wojskowej z 1878 roku, zaprezentowana jest w artykule: B. Szordykowska, *Reformy wojskowe 1878 i 1901 roku w Wielkim Księstwie Finlandzkim. Z dziejów stosunków rosyjsko-fińskich*, „Studia i Materiały do Historii Wojskowości”, t. XXXIV, 1991, s. 175–184.

regulującym nowe zasady organizacji wojsk fińskich, w istocie ich likwidację, była ustawa z 1901 roku, uznana przez fińskie społeczeństwo za kolejny zamach ze strony Rosji na autonomię Finlandii.

Ogromna aktywność polityczna Mechelina wyrażała się także w uczestniczeniu w pracach nie tylko wielu komisji, ale także pracach parlamentarnych, w której to działalności wykorzystywał swój znaczący już wówczas wpływ na ludzi. Od 1882 do 1890 roku Mechelin był członkiem Departamentu Gospodarczego Senatu. W tym okresie, zgodnie z zasadami ustawy sejmowej, nie mógł być członkiem jakiegokolwiek komisji.

Dążeniem Mechelina było uzyskanie profesury na Uniwersytecie Aleksandra w Helsinkach. Dwie prace, które poświęcił zagadnieniom prawa, a które powstały w rezultacie jego osobistych podróży, dały podstawę do przygotowania pracy na stopień magistra, by następnie w 1874 roku uzyskać wymarzoną profesurę w katedrze prawa państwowego. Przedmiotem rozważań zawartych w wymienionych publikacjach były problemy funkcjonowania szwedzkiego parlamentu od czasów Gustawa I do 1634 roku oraz zagadnienia unii, rozpatrywane jako problem natury państwowej. Rosyjskie tłumaczenia tytułów owych prac brzmiały: „Obzor gosudarstwiennno-prawogo położenija szwedzkiego riksdaga ot Gustawa I do 1634 goda” oraz „O sojuzach gosudarstw i uniach”. Nie ulega więc wątpliwości, iż okres pracy Mechelina na Uniwersytecie zaowocował szeregiem opracowań z zakresu problematyki szczególnie dla niego samej interesującej (prac z dziedziny prawa państwowego), ale też niezwykle ważnej ze względu na położenie Finlandii w omawianym okresie, dodajmy: niejasne nie tylko dla wielu zarówno Finów, ale też Rosjan — chociaż wśród tych ostatnich dominował pogląd, że istnieje nierozzerwalny związek Rosji i Finlandii. Na marginesie dodajmy w tym miejscu, iż sygnalizowane postawy Rosjan odmawiające Finom prawa do autonomii, wcześniej odnoszone jedynie do prawicowych kręgów, nie były wyjątkiem. Nawet te bardziej postępowe kręgi społeczeństwa rosyjskiego, związane z opozycją liberalną i jej partyjną emanacją (Partią Konstytucyjno-Demokratyczną) wyrażały pogląd o konieczności zachowania jednego, niepodzielnego Imperium Rosyjskiego¹³. Praca teoretyczna Mechelina na polu wyjaśniania właściwych z jego punktu widzenia relacji Finlandii z Rosją — jego pogląd, jeszcze raz wyraźnie to podkreślmy, uznawał istnienie odrębnego państwa fińskiego połączonego z Rosją jedynie unią personalną (osobą władcy-cara, jako Wielkiego Księcia Finlandzkiego) — była wielkim wkładem nie tylko w podstawy prawa państwowego Finlandii, ale nabierała w tym właśnie okresie przeł. XIX i XX wieku dodatkowego, politycznego, społecznego i kulturalnego znaczenia. Niezwykła na polu naukowym aktywność Mechelina zaowocowała wydaniem w językach europejskich szeregu prac, które przyniosły nie tylko osobistą popularność Mechelinowi, ale dały podstawy do kształtowania europejskiej opinii na temat zachodzących relacji rosyjsko-fińskich w końcu XIX wieku i konfliktu między wymienionymi stronami. Jedną z ważniejszych prac Mechelina wydanych w latach osiemdziesiątych XIX w. była *Precis du droit public du Grand-duche de Finlande* (1886 r.), a także w języku niemieckim *Staatsrecht des Grossfürstenthums Finland* zamieszczona w „Handbuch des öffentlichen Rechts”(wyd. 1889 r.). Powszechnie uważa się je za systematyczny i pełny wykład z zakresu fińskiego prawa państwowego.

¹³ Wyraźne pod tym względem postawy zarysowane zostały w materiałach programowych Partii Konstytucyjno-Demokratycznej; patrz: *Programma Konstitucjonno-Democraticzeskoj Partii wyrabotannaja uczreditelnyj sjezdom Partii 12–18 oktiabria 1905 g.*, Moskwa 1905.

Systematyczna praca Mechelina na rzecz tworzenia i rozwijania w społeczeństwie fińskim idei charakterystycznych dla liberalnych trendów wyrażała się praktycznie w ukazywaniu znaczenia przedstawicielstwa narodowego — sejmu jako czynnika władzy ustawodawczej. M.in. tego rodzaju tendencje przyświecały Mechelinowi, gdy nawiązywał do uznania członków sejmu za właściwy organ do wyrażania swoich praw w zakresie uczestnictwa w ustanawianiu budżetu.

Rozwój życia politycznego Finlandii w drugiej poł. XIX wieku, aktywność i tworzenie się całkowicie nowych tendencji w społeczeństwie fińskim (pierwsze orientacje polityczne) czy form parlamentarnej działalności, sprzyjały powstawaniu także całkowicie dotychczas nieznanymi nurtów, takich chociażby jak wyraźnie liberalne, konstytucyjne formy. Politycznym organem, a zarazem liczącym się w owym czasie wydawnictwem prasowym o obliczu zdecydowanie liberalnym była „Helsingfors Dagblad”, której współpracownikiem był Leo Mechelin. Równoległe do liberalnej grupy i orientacji powstała „opozycyjna partia fińska, która została poparta przez ludność wiejską”¹⁴. Opozycja fennomańska — bo tak nazywała się powszechnie wspomniana grupa — była popierana „przez koła konserwatywne i biurokratyczne, znajdujące poparcie u cara”¹⁵. W latach osiemdziesiątych, a dokładnie w 1880 roku, zamieszczono we wspomnianej „Helsingfors Dagblad” (z 5 grudnia) program polityczny i społeczny partii liberalnej, w którego tworzeniu brał aktywny udział Mechelin. Podstawowe treści programowe sprowadzały się przede wszystkim do żądania wprowadzenia reform konstytucyjnych w Finlandii, a w tym częstszego zwoływania sejmów, prawa inicjatywy ustawodawczej dla sejmu fińskiego, prawa do uchwalania budżetu, określenia jasnych i wyraźnych relacji zachodzących między Finlandią a Imperium Rosyjskim na zasadach unii. Przedmiotem programu było również wezwanie do reformy całego systemu przedstawicielstwa narodowego. Pojawiły się też hasła związane bezpośrednio z ekonomicznymi postulatami w rodzaju polepszenia warunków działalności przemysłowej w ogóle, reform w dziedzinie podatków, a także reform dotyczących oświaty narodowej, w tym zaś zakresie subsydiowania nowych liceów z fińskim językiem wykładowym¹⁶. Program Partii Liberalnej w zakresie równouprawnienia języków fińskiego i szwedzkiego, a konkretnie w szczególności w kwestiach dotyczących szkolnictwa i nie tylko, był powodem licznych oskarżeń ze strony opozycji fennomańskiej. Zwolennicy i entuzjaści liberalnej orientacji patrzyli na wspomniany program z uznaniem, wskazując wszakże, iż być może nie nastąpi jeszcze stosowny czas do zaakceptowania tego punktu widzenia, uwzględniającego traktowanie narodu fińskiego jako jednej, niepodzielnej całości. „Dla nas — czytamy we wspomnianym programie zamieszczonym w „Helsingfors Dagblad” — ojczyzna i naród fiński to jedna, niepodzielna całość, niezależnie od dwóch języków. Niechże w politycznej bądź literackiej działalności używa się jednego lub drugiego języka: celem i tak będzie dobro i rozkwit całego kraju, całego narodu”¹⁷. Naturalną reakcją ze strony opozycji fennomańskiej, kierowanej przez Johana Wilhelma Snellmana, była odpowiedź na program Partii Liberalnej, nie tylko w kwestii językowej. Pogląd Snellmana miał charakter bardziej ogólny i dotyczył w istocie roli, jaką społeczność fińska winna odegrać w przyszłości, rzecz dotyczyła bowiem najistotniej-

¹⁴ J. Hedengren, op. cit., s. 8.

¹⁵ Tamże.

¹⁶ Tamże, s. 9.

¹⁷ Tamże.

szej dla Snellmana kwestii: „czy Finowie zajmą w przyszłości to miejsce, jakie na przestrzeni stuleci zajmowali Szwedzi, klasa najbardziej wykształcona”¹⁸.

Partia Liberalna, której założycielem był Mechelin, stopniowo rozpadała się: „z pięćdziesięciu trzech”, którzy podpisali program partii, większość rozeszła się do partii narodowych. „Na sejmie 1882 roku to rozejście było już widoczne w zasadniczych punktach; partia szwedzka panowała w stanie rycerskim i szlacheckim, a także w miejskim, fińska w drugim i czwartym stanie”¹⁹. Mechelin pozostał jednak wierny poglądom liberalnym. Na sejmie 1882 roku został wybrany na członka Departamentu Gospodarczego Senatu, razem z przewodniczącym partii fińskiej po Snellmanie, profesorem G. H. E. Forsmanem, którego późniejsze nazwisko — używane już po nadaniu tytułu szlacheckiego — brzmiało Yrje-Koskinen. Po odejściu Mechelina z Senatu w 1890 roku szeregi zwolenników programu czysto liberalnego stopniowo topniały, a sam Mechelin — co zauważa Hedengren — z upływem lat był w swoich poglądach coraz bardziej osamotniony. Sympatia Mechelina była po stronie zwolenników konstytucjonalizmu, a to oznaczało akceptację założeń programowych szwedzkiej opozycji w Finlandii w końcu XIX stulecia. Stąd nie jest przypadkiem, iż Mechelin wiele artykułów zamieszczał na łamach prasowego organu nurtu konstytucyjnego — „Nya Pressen”. Formalnie jednak Mechelin do Partii Szwedzkiej nie należał. Okresem znamionym był rok 1896, gdy w styczniu doszło do zjazdu szwedzkiej partii, w którym Mechelin oficjalnie nie wziął udziału. Stąd „Nya Pressen” pisała, iż sam Mechelin postawił się niejako poza politycznym życiem Finlandii²⁰.

Zażarte polemiki prasowe odnoszące się do zasadniczej sfery stosunków rosyjsko-fińskich u schyłku XIX wieku, szczególnie te pochodzące z prawicowych rosyjskich kół, były na porządku dziennym. Literatura przedmiotu jest w tym zakresie niezwykle bogata, aczkolwiek dość jednostronna, biorąc pod uwagę, iż autorami owych polemik byli zazwyczaj Rosjanie o skrajnie prawicowych poglądach, reprezentujących w interesującej nas problematyce jasno sprecyzowany pogląd o braku podstaw ze strony Finów do wyrażania jakichkolwiek aspiracji wolnościowych, a nawet autonomicznych. W tym zakresie publicystyka obfitowała w niezwykle dużo prac, których autorami byli znani w owym czasie wrogowie fińskiej autonomii, min. Ordin, Messarosz, Jeleniew²¹. Nie wchodząc w zakres merytorycznych wymienionych rozważań (wykracza to bowiem poza założenia niniejszego artykułu), zwrócić jednak należy uwagę, iż polemiki owe z konieczności musiały odnosić się do prezentowanych szeroko przez Mechelina założeń fińskiej autonomii, omawianych w szeregu prac publikowanych przez niego w Finlandii i całej Europie. Nas interesują publikacje Mechelina. Jako replika na pracę Ordina, w owym czasie uznawanego za rosyjski autorytet w sprawach fińskich, powstała odpowiedź Mechelina na jego poglądy zatytułowana *K woprosu o finlandskoj awtonomii i osnovnych zakonach. Kritika broszury izdannoj pod etim zagławiem zastużennym prof. Siergiejewskim* (Berlin 1903 — tłumaczenie ze szwedzkiego). Znaczna liczba prac Mechelina została ogłoszona w języku szwedzkim, ale też francuskim i niejednokrotnie była tłumaczona (ze zrozumiałych powodów) także na język rosyjski. Bardziej znane to

¹⁸ Tamże.

¹⁹ Tamże, s. 10.

²⁰ Tamże, s. 11.

²¹ K. Ordin, *Sobranije soczinenij po finlandskomu woprosu*, Sankt Peterburg 1908–1909, t. I; F. Jeleniew, *Finlandskij sowriemiennyj wopros po russkim i finlandskim istocznikom*, Sankt Peterburg 1891; P. Messarosz, *Finlandija — Gosudarstwo ili russkaja okraina*, Sankt Peterburg 1897.

m.in. L. Mechelina *Raznogłasija po russko-finlandskich woprosach* (Sankt Peterburg 1908, tł. ze szwedzkiego), w języku francuskim wydana praca *La Constitution du grand-duche de Finlande* (Paris 1900), *Das Staatsrecht des Grossfürstentums Finnland* (Freiburg 1889), *Precis de droit public du grand-duche de Finlande* (Helsingfors 1886), angielskie tłumaczenie tejże pracy *A Precis of the public law of Finland* (London 1889). Tak szerokie propagowanie poglądów Mechelina w Europie było wynikiem jego świadomych działań na rzecz rozpowszechniania fińskiego punktu widzenia na temat stosunków rosyjsko-fińskich, źródeł narastającego konfliktu między wymienionymi stronami, ukazywanie wreszcie założeń fińskich w sprawach najistotniejszych dla narodu fińskiego. Słynny apel uczonych europejskich, którzy w konflikcie rosyjsko-fińskim na przełomie XIX i XX wieku (po wydaniu Manifestu Lutowego w 1899 roku) zajęli świadomie profińskie stanowisko, było potwierdzeniem słuszności drogi obranej przez ludzi pokroju Mechelina.

Działalność publiczna Mechelina nie ograniczała się li tylko do sfery działalności politycznej. Szeroko i niezwykle aktywnie uczestniczył w pracach Banku Fińskiego, którego pracą kierował do sześćdziesiątego roku życia (1899). Był też przewodniczącym licznych organizacji społecznych i kulturalnych tego czasu, min. Fińskiego Towarzystwa Ekonomicznego, Fińskiego Towarzystwa Sztuk, Związku Gospodarczego.

Przełomowy dla stosunków rosyjsko-fińskich rok 1899 — wydanie wspomnianego Manifestu Lutowego i zapowiedź zmian w relacjach między Rosją i Finlandią — przyniósł ważne wydarzenia także dla Mechelina. Sejm z 1899 roku — nadzwyczajny, podobnie jak sejmy okresu rewolucji 1904–1905 roku, oznaczał dla Mechelina nie tylko konieczność ustosunkowania się do przełomowych, także dla Finlandii, wydarzeń, ale spowodował, po okresie jego wydatnej aktywności politycznej, konieczność ustąpienia z rządu i przymusową emigrację — do Szwecji. Wydalenie Mechelina z kraju w 1903 roku za jego antyrosyjską działalność, jak to określały rosyjskie służby, pociągnęło za sobą także utratę przez niego pensji, co zresztą dotyczyło również wielu innych działaczy fińskiej opozycji w tym czasie, m.in. Grippenberga²². Spisy osób wydanych z Finlandii w 1902 oraz 1903 roku — a więc w okresie najaktywniejszej ze strony fińskiej opozycji wobec ustawy wojskowej z 1901 roku (o likwidacji odrębnych sił zbrojnych Finlandii) — zawierają interesujące archiwalia Kancelarii Ministra Sekretarza Stanu. Znajdujemy w nich m.in. wysokość pobieranej przez Mechelina pensji, wynoszącej w skali rocznej 12 000 marek²³.

Liberalizacja systemu politycznego Finlandii dokonana na kanwie wydarzeń rewolucji rosyjskiej 1905–1907 roku stanowiła w oczach takich działaczy politycznych Finlandii jak Mechelin urzeczywistnienie ich pragnień i dążeń do normalizacji stosunków rosyjsko-fińskich. Mechelin aktywnie uczestniczył w wydarzeniach 1905 roku, stając na czele nurtu konstytucjonalistów, którzy wespół z elementem szwedzkim i orientacją młodofińską nadali tymże wydarzeniom priorytetowe dla interesów fińskich znaczenie²⁴. Konstytucjoniści — zdaniem autorów „Finlandzkiej Gazety” — rościli sobie nawet pretensje do przywództwa politycznego nad całym ruchem narodowym i opozy-

²² VA, VSV: esittelynootteja, Archiwum Kancelarii Ministra Sekretarza Stanu, Cc, sprawozdania — Spisok dotżnostnych lic W.K.F. uwolnionych bez pensij ili lizenych takowych za politiceskije prostupki.

²³ VA, VSV: esittelynootteja, Cc — 20 ijula 1905 g.

²⁴ Szersze informacje dotyczące istniejących w Finlandii nurtów opozycji patrz: B. Szordykowska, *Nurty opozycji fińskiej na przełomie XIX–XX wieku. Zarys problematyki*, „Zapiski Historyczne”, t. LXVI, 2001, z. 2/3.

cją fińską w tym gorącym czasie²⁵. Powszechne niezadowolenie fińskiego społeczeństwa, czego wyrazem były masowe demonstracje i strajki w 1905 roku, pozostające wszakże w ścisłym związku z wydarzeniami rosyjskimi, było według opinii Mechelina wyrazem ogólnego fermentu, jaki panował w różnych kręgach społeczeństwa fińskiego, i to niezależnie od orientacji czy frakcji politycznych²⁶. Niezadowolenie to nie przetransformowało się jednak w rewolucję, gdyż związane z Mechelinem kręgi polityczne oczekiwały od księcia Oboleńskiego (ówczesnego generała-gubernatora Finlandii) działań regulujących i uzdrawiających napiętą sytuację. Z drugiej strony jakkolwiek przemoc fizyczna była nie do przyjęcia przez Mechelina, gdyż kolidowało to z jego poglądami na temat możliwości rozwiązywania konfliktów drogą ugody i współpracy, pojmowanej jednak nie jako rezygnacja z własnych wartości, lecz taktyka zdroworozsądkowa²⁷. Mechelin osobiście traktował Oboleńskiego z sympatią, co zresztą kąśliwie ocenia Witte jako próbę podporządkowania Oboleńskiego Mechelinowi²⁸. Panujące wszakże opinie o generale-gubernatorze Oboleńskim były powszechnie negatywne. Niektórzy traktowali go jako postać, która nie posiadała nie tylko cech wybitnej osobowości, które byłyby tak przydatne w trudnych warunkach, ale wręcz uważano go za człowieka słabego, nawet tchórzliwego²⁹. Był też postrzegany w okresie późniejszym już jako ktoś, kto niczym szczególnym się nie wyróżnił. Może jedną z pozytywnych cech tego stanu rzeczy był fakt, iż Oboleński faktycznie pozbawiony władzy przez rząd fiński w okresie strajku powszechnego, nie doprowadził do ofiar w ludziach³⁰. Wielce znamiennej ocenę konstytucjonalistów rysuje Witte, pisząc, iż nie stanowili oni (konstytucjoniści) realnej groźby dla Rosjan; przynajmniej tak postrzegano ich do momentu zamieszek 1905 roku. Z uwagi na pokojowy charakter działań daleko przecież było im ze swoim radykalizmem do grup politycznych rzeczywiście niebezpiecznych — nurtu robotniczego. Zgodnie z opinią Mechelina także działania Sekretarza Stanu (był nim w owym czasie Konstantin Karłowicz Linder) w czasie wydarzeń rewolucyjnych w Helsinkach charakteryzowały się przynajmniej wolą uczynienia wszystkiego, co było w tej sytuacji możliwe, by zaistniałe napięcia rozładowywać. Linder nie cieszył się jednak ani specjalnym szacunkiem, ani poważaniem w społeczeństwie fińskim³¹. Wydanie na wzór rosyjskiego dokumentu-Manifestu z października 1905 roku, liberalizującego system polityczny Rosji, podobnego dla warunków fińskich — Manifestu z 22 października/4 listopada 1905 roku, którego pełna nazwa brzmiała *Manifest o mierach k wozstanowleniju zakonnoego poriadka w kraje*³², stanowiło na jakiś czas urzeczywistnienie aspiracji fińskich, a w opinii Mechelina było dodatkowym argumentem warunkującym spokój w Finlandii. Po wydaniu wspomnianego Manifestu mogą nastąpić — zdaniem Mechelina — tak potrzebne warunki do uspokojenia, jednakże by do tego doszło, władze

²⁵ VA, KKK, Kancelaria Finlandzkich Generał-Gubernatorów, Hd 45, Suurlakko 1905 — staty iz gazety „Finlandskaja Gazeta” s 12 marta 1911 g.

²⁶ *Doklady S. Witte k Nikolaju II, w: Rewolucja 1905 g. i samodierżawie*, Moskwa-Leningrad 1928, s. 21. Por. także B. Szordykowska, *Finlandia w polityce caratu...*, s. 100.

²⁷ *Doklady S. Witte...*, s. 21.

²⁸ Tamże, s. 22.

²⁹ Szczególnie negatywnie oceniono plan Oboleńskiego dotyczący przeniesienia urzędu do Svecborga. Por. *Doklady finlandzkich general-gubernatorow Obolenskogo i Gerarda. Doklad kn. Iwana Obolenskogo s 13 nojabria 1905 g.*, Sankt Peterburg 1905, s. 145.

³⁰ Tamże, s. 196.

³¹ *Doklady S. Witte...*, s. 22.

³² Dokładniejsze omówienie tegoż dokumentu patrz: B. Szordykowska, *Finlandia w polityce caratu...*, s. 106.

rosyjskie muszą bezwzględnie stanąć na pozycjach wprowadzenia w życie jego podstawowych zasad, czego pierwszym warunkiem ma być wyznaczenie nowego generała-gubernatora, na stanowisko sekretarza stanu — Fina, ze wskazaniem na księcia Armfeldta, będącego pomocnikiem W. Plehwego, oraz wyznaczenie nowego, dostosowanego do zmienionych warunków politycznych składu Senatu³³.

Działalność polityczna Mechelina po wydarzeniach rewolucji 1905 roku była nadal ożywiona, chociaż przejściowa normalizacja stosunków rosyjsko-fińskich uległa nie tylko zahamowaniu, ale wręcz możemy mówić o fali nawrotu do skrajnie reakcyjnej polityki Rosji wobec Finlandii po roku 1907. Nie wchodząc głębiej w sygnalizowany problem (jest to zjawisko w literaturze przedmiotu dobrze opracowane — chodzi jedynie o aspekt działalności III Dumy, w sprawach odnoszących się do relacji z Finlandią problem ten jest całkowicie nieznany³⁴), można stwierdzić, że linie postępowania Rosji względem Finlandii, podstawowe kierunki jej polityki były wypadkową ogólnie panujących w Rosji trendów w kwestiach polityki narodowościowej, jak wiadomo — skrajnie zaostrzonej w okresie działalności III Dumy Rosyjskiej³⁵. Problematyka fińska stała się bowiem na forum dyskusji III Dumy z wyraźnie zarysowaną przez partie prawicowe linią postępowania wobec Finlandii w przyszłości — chodziło, najogólniej mówiąc, o powrót do stosowanej przez Rosjan polityki ograniczania autonomii fińskiej, zagwarantowanej i potwierdzonej w okresie kryzysu roku 1905. Nacjonalistyczna polityka Rosji miała charakter bardziej ogólny i nie dotyczyła jedynie Finlandii. Zapytania skierowane do rządu w sprawach bezpośrednio dotyczących Księstwa Finlandzkiego, wniesione pod obrady III Dumy przez partie prawicowe i nacjonalistyczne w dniach 1, 5 i 12 lutego 1908 roku, wyrażały obawy tychże kół co do prawidłowości prowadzonej przez Finlandię polityki wobec Rosji — zapytanie nr 6 dotyczyło kwestii spełniania przez generała-gubernatora oraz Sekretarza Stanu powinności wobec Rosji³⁶. Kolejne zapytanie (nr 7) odnosiło się do spraw bezpieczeństwa państwa, a konkretnie władz Księstwa w zapewnieniu owego bezpieczeństwa Rosji i porządku wewnętrznego. W tym kontekście pozostawało kolejne, dotyczące ukrócenia działalności fińskiej organizacji bojowej „Voima” zapytanie nr 9. W interesującym wywiadzie udzielonym przez Mechelina gazecie „Riecz” (czołowy tytuł prasowy Partii Konstytucyjno-Demokratycznej w Rosji) zapytano go o ogólne nastroje panujące w Finlandii w związku z nowym kierunkiem postępowania wobec Księstwa, w szczególności w odniesieniu do zamierzeń rosyjskich władz, jasno przecież sformułowanych nie tylko w zapytaniach wyżej wymienionych partii, ale też wystąpieniu premiera Piotra Stołypina³⁷. Mechelin spokojnie, w sposób niezwykle wyważony odpowiedział na zadane pytanie, stwierdzając, iż w polityce nic bardziej niebezpiecznego od nerwowości. Należy — sugerował — nawet w takiej sytuacji zachować spokój. W Finlandii nadal ten spokój panuje, jednak-

³³ *Dokłady S. Witte...*, s. 22.

³⁴ Ważniejsze prace z tego zakresu to m.in.: L. Bazyłow, *Ostatnie lata Rosji carskiej. Rządy Stołypina*, Warszawa 1972 oraz M. Wierchowski, *Sprawy Polski w III i IV Dumie Państwowej*, Warszawa 1966. Również interesujące dane dotyczące składu partyjnego III Dumy podaje Z. Łukawski, *Koło Polskie w rosyjskiej Dumie Państwowej w latach 1906–1909*, Wrocław 1967.

³⁵ Dokładne omówienie tych zagadnień jest przedmiotem rozważań w ramach mojej, niepublikowanej pracy doktorskiej pt. „Partia Konstytucyjno-Demokratyczna wobec problemów narodowościowych Rosji w latach 1905–1914. Kwestia polska, fińska i żydowska”.

³⁶ *Zaprosy po finlandskomu uprawnieniju. Gosudarstwiennaja Duma, zas. 1, 5 i 12 siewralla, 5, 12 i 13 maja 1908 goda*, Sankt Peterburg 1909. Szerzej także w: B. Szordykowska, *Finlandia w polityce caratu...*, s. 119.

³⁷ *Zaprosy po finlandskomu uprawnieniju...*, s. 35–62.

że (Mechelin) ostrzega wyraźnie, że stan ten może ulec zmianie, jeżeli kroki podjęte przez rosyjskie władze będą kontynuowane. Jest — zaznacza Mechelin — jeszcze młodzież, która jest rozdrażniona, są także robotnicy. Wszystko to może w opinii Mechelina zachwiać ten stan spokoju, o którym mowa. Uzasadniając swoje stanowisko wobec faktu dyskusji o kwestii fińskiej na forum Dumy, Mechelin wyraźnie podkreśla, iż według istniejących zasad, określonych przez ustawodawstwo Imperium Rosyjskiego, nie istnieje podstawa do wszczynania dyskusji o problematyce fińskiej w rosyjskiej Dumie państwowej³⁸. Fakt dyskusji po raz pierwszy w historii o zagadnieniach fińskich na forum rosyjskiej Dumy już sam w sobie sygnalizował nowy, nieznany dotychczas tryb postępowania z Finlandią. Obawy społeczeństwa rosyjskiego co do rzeczywistych nastrojów panujących w Finlandii, skutecznie podsycane przez doniesienia służb specjalnych oraz rosyjską prasę pravicową, potęgowały atmosferę istniejącego jakoby zagrożenia ze strony tego tak przecież spokojnego i lojalnego narodu. W jakim stopniu obawy te były uzasadnione, czy rzeczywiście groźba wystąpienia antyrosyjskich stanów realne zagrożenie — to kwestia oceny, która musi z konieczności uwzględnić potencjał Finlandii, a ten w porównaniu z Rosją był przecież żaden. Biorąc pod uwagę chociażby stan liczebny armii fińskiej — około 10 000 ludzi, trudno poważnie uwzględniać czynnik zagrożenia ze strony fińskiej. Nie zmienia to faktu, iż Rosjanie, eksponując zagrożenie ze strony Finlandii, starali się w ten sposób motywować swoje podejście do rozwiązania tzw. kwestii fińskiej w duchu interesów Rosji — a więc pełnego podporządkowania Finlandii Cesarstwu. Temu służyły nowe działania władz rosyjskich nakierowane na określenie podstaw funkcjonowania Finlandii w ramach tzw. ustawodawstwa ogólnorosyjskiego. W tej węzłowej dla Finlandii kwestii podporządkowania ustawodawstwa fińskiego zasadom ogólnorosyjskim zabierał głos Mechelin m.in. na łamach gazety „Nya Pressen” (z 7 maja 1910 roku, nr 102). Stwierdził on tam, iż: „władza ustawodawcza w Imperium nie ma prawa zmieniać, a tym bardziej likwidować konstytucji Finlandii. Wszelkie ustawy zasadnicze mogą być zmienione jedynie w porządku ustanowionym prawem, z inicjatywy monarchy i za zgodą sejmu fińskiego”³⁹. Powyższe stwierdzenie Mechelina nie miało większego znaczenia dla władz rosyjskich, przygotowujących kolejne akty prawne w całości lekceważące stanowisko Finlandii w powyższych sprawach. Potwierdzeniem tego stanu rzeczy było — jak wiadomo — powołanie komisji mieszanych rosyjsko-fińskich, m.in. Charitonowa, których zadaniem było przygotowanie od strony legislacyjnej projektów ustaw znanych w historii jako tzw. antyfińskie ustawy z 1910 i 1912 roku. Ustawy te ostatecznie na tym etapie przekreśliły fińskie marzenia o autonomii.

Dwie wielkie idee, jakie Mechelin stworzył i które starał się wcielać w życie w swojej politycznej, naukowej i kulturalnej działalności — idea narodowego rozwoju Finlandii i zachowanie przez nią podstaw autonomii — mogły być realizowane jedynie na kilku etapach jego życia. W tym sensie uznać należy, iż praca Mechelina tam wszędzie, gdzie wymagał tego interes narodowy, była skuteczna i niezwykle owocna, chociaż nie zawsze jego poglądy były całkowicie i przez wszystkich akceptowane, nawet w społeczeństwie fińskim. Możliwości pozytywnych rozwiązań wynikały po części z sytuacji w samej Rosji, dopuszczającej te kierunki zmian, które w walce o narodową tożsa-

³⁸ „Riecz”, 30 marca/12 kwietnia 1908 g., no 77.

³⁹ VA, KKK, He 1–5, Lipskin asiakirjat.

mość nie uderzały bezpośrednio w rosyjskie interesy. Na etapie zmagania z wpływami szwedzkimi, tak ciągle wyraźnie istniejącymi w społeczeństwie fińskim, wszelka aktywność była niezwykle istotnym elementem walki o narodową tożsamość i te elementy walki skierowane przeciwko wpływom szwedzkim w społeczeństwie fińskim były przez rosyjskie czynniki popierane. Skomplikowanie się sytuacji wewnętrznej w Finlandii na przełomie XIX i XX wieku w efekcie rosyjskich działań na polu asymilowania, a właściwie podporządkowania narodowości nierosyjskich, połączonych z rasyfikatorskimi tendencjami władz Petersburga, oznaczało dla Finlandii załamanie się owych idei, tak bliskich Mechelinowi — idei narodowej oraz idei podtrzymania tych elementów życia politycznego Finlandii, które określały jej autonomię wobec Rosji. Ich podważenie w praktyce życia politycznego Księstwa było efektem starcia się całkowicie nowych w Finlandii tendencji liberalnych z polityką Rosji, nieuwzględniającą możliwości stosowania tego rodzaju rozwiązań u siebie (poza krótkim eksperymentem z okresu rewolucji 1905–1907 roku). Zmieniająca się też u progu XX wieku postawa Rosji wobec narodowości nierosyjskich oraz potrzeby wewnętrzne Imperium nie mogły uwzględniać i nie uwzględniały potrzeb innych narodowości, nie tylko przecież fińskiej, ale także polskiej i żydowskiej.